

ВІДГУК
офіційного опонента, доктора філософських наук,
професора, завідувача кафедри суспільних дисциплін
Запорізького державного медико-фармацевтичного університету
Утюж Ірини Геннадіївни
на дисертацію
Мар'єнко Вікторії Юріївни
«ФЕНОМЕН ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ:
СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ»:
подано на здобуття освітньо-наукового ступеня доктора філософії
у галузі знань 03 «Гуманітарні науки»
за спеціальністю 033 «Філософія»

Актуальність теми дослідження. У сучасному світі інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ) стали не лише технічним інструментом обміну даними, а й фундаментальним чинником трансформації соціальної реальності. Стрімкий розвиток ІКТ змінює не лише способи комунікації, а й самі форми соціальності, структури влади, ідентичності, сприйняття часу, простору й тіла. Виникає новий тип суспільства – інформаційне, цифрове, мережеве – в якому ключові соціальні процеси дедалі більше залежать від алгоритмів, цифрових інфраструктур та комунікаційних середовищ.

Це породжує низку соціально-філософських викликів: з одного боку, ІКТ відкривають нові горизонти доступу до знань, мобільності, демократизації комунікацій; з іншого – вони посилюють контроль, цифрову нерівність, фрагментацію суб'єкта, маніпуляції свідомістю, кризу приватності. Таким чином, феномен ІКТ вимагає глибокого філософського осмислення, що виходить за межі технологічного чи економічного аналізу.

У межах соціальної філософії особливо важливим є розгляд ІКТ як чинника, що змінює онтологічні та аксіологічні підстави соціального буття. Комунікаційне середовище визначає нові форми соціального взаємозв'язку, формує особливу символічну реальність, у якій розмивається межа між реальним і віртуальним, між приватним і публічним. Зміна характеру соціального часу, розпад традиційних форм солідарності, підміна досвіду комунікацією через посередництво технологій – усе це вимагає філософської рефлексії.

Крім того, в епоху глобальних криз (екологічних, гуманітарних, інформаційних) саме філософія здатна дати критичну оцінку ролі ІКТ у конструюванні реальності, встановленні нових норм і обмежень, а також запропонувати етичні та антропологічні орієнтири в умовах цифрової трансформації.

Таким чином, соціально-філософський аналіз феномена ІКТ є актуальним і необхідним, оскільки дозволяє виявити глибинні механізми соціальних змін, осмислити нові форми комунікації, влади та суб'єктності, що визначатимуть майбутнє людства у ХХІ столітті.

І, тому, представлена дисертація Мар'єнко В. Ю. присвячена комплексному філософському аналізу концепту ІКТ як ключового чинника трансформації сучасного суспільства в умовах постінформаційних викликів (с. 25).

Дисертація демонструє глибоку соціально-філософську аналітику феномену ІКТ, чітку логіку, ясність мислення авторки та її захопленість досліджуваною темою. Роботу вирізняє ясна структура, чітко сформульовані об'єкт, предмет, мета та завдання дослідження.

У першому розділі дисертації – **«Теоретико-методологічні засади соціально-філософського аналізу феномена інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ)»** (с. 38) – проаналізовано генезу соціально-філософських досліджень феномена інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ); визначено такі поняття як: «цифрова культура», «інформаційне суспільство», «цифрова ідентичність», «медіація», «виробництво знання», що взаємодіють з технологіями і є важливою частиною концептуалізації теми; презентовано методологічну основу соціально-філософського дослідження феномена інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ). Запропонована методологічна інструменталістика дослідження дозволяє зосередитись на основних стратегіях розвитку ІКТ у контексті її еволюції. Виокремлені методологічні акценти, такі як інтердисциплінарність (суміжність з культурологією, соціологією, медіастудіями, етикою), проведено аналіз дискурсивних практик (як говорять

про ІКТ і як це впливає на соціальні уявлення). В дисертації застосовано аналітичну філософію інформації для уточнення понять «інформація», «комунікація», «реальність». Авторкою зосереджена увага на дослідженні природи інформаційного мережевого простору, соціально-психологічному аналізі мережевої комунікації, автономії інформаційного мережевого простору, етиці віртуального життя (с. 44).

У другому розділі – **«Соціокультурний потенціал феномена інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) як рушійної сили сучасної динаміки постінформаційного суспільства»** (с. 92) – дисертантка зосереджується на дослідженні ІКТ як рушійної сили соціокультурної динаміки сучасного суспільства, які перестають бути лише технічним інструментом, вони стають дієвими агентами змін соціокультурного ландшафту. Їхній вплив не обмежується формою передачі інформації, а зачіпає фундаментальні аспекти людського буття: спосіб мислення, механізми прийняття рішень, самоідентифікацію. Зазначається, що людина постає в новому онтологічному статусі як гібридна істота, яка живе одночасно в реальному та цифровому світах, взаємодіє з технологіями, що «співмислять», і розвиває нові форми комунікативної, пізнавальної та моральної присутності. Інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ) відіграють не лише технічну, але й екзистенційну роль у структурі сучасного соціуму, трансформуючи саму онтологію людської присутності у світі (с. 136).

Значимим і методологічно виправданим, в даному розділі є аналітика, щодо дігитальної онтології, в якій існує сучасна людина, а саме авторка зазначає, що у процесі цифровізації соціальні мережі перетворюються на ключову соціокультурну платформу, де формуються нові моделі комунікації, довіри та самопрезентації. Відбувається зміщення від стабільних зв'язків до фрагментованих і алгоритмічно керованих взаємодій. Це актуалізує переосмислення етичних категорій – правди, відповідальності, приватності й гідності – в умовах цифрової присутності, де діють не лише людська, а й машинна воля (с. 104 – 120).

Третій розділ – «Філософські виміри вдосконалення взаємодії інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) та управлінської культури в епоху експоненційного розвитку та цифрової складності» (с. 140) – проаналізовано вплив експоненційного розвитку інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) на трансформацію управлінської культури підприємств у цифрову епоху та цифрової складності; виявлено екзистенційне відновлення суб'єкта управління в умовах цифрової турбулентності та інформаційного перевантаження; обґрунтовано вплив інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) на формування людиноцентричної моделі управлінської культури у контексті цифрових змін.

Рівень виконання поставленого наукового завдання та оволодіння здобувачем методологією наукової діяльності. *Метою дослідження* є аналіз теоретичних та практичних аспектів розвитку й функціонування інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) як ключового чинника трансформації сучасного суспільства в умовах постінформаційних викликів. Для досягнення зазначеної мети в дисертації було поставлено такі *завдання*:

- здійснити аналіз генези соціально-філософських досліджень феномена інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ);
- розглянути поняттєво-категоріальний апарат соціально-філософського аналізу феномена інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ);
- визначити методологічні підходи до аналізу феномена інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ);
- дослідити інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ) як рушійну силу соціокультурної динаміки сучасного постінформаційного суспільства;
- розкрити цифрові комунікаційні зрушення соціальних мереж та їх вплив на трансформацію форм спілкування та соціальних взаємин;
- з'ясувати вплив інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) на ключові сфери життєдіяльності людини – від медицини та охорони здоров'я до транспорту, енергетики і туризму;

- проаналізувати вплив експоненційного розвитку інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) на трансформацію управлінської культури підприємств у цифрову епоху та цифрової складності;

- виявити екзистенційне відновлення суб'єкта управління в умовах цифрової турбулентності та інформаційного перевантаження;

- обґрунтувати вплив інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) на формування людиноцентричної моделі управлінської культури у контексті цифрових змін.

Високий ступінь обґрунтованості результатів дисертації також обумовлений правильним застосуванням здобувачем загальнонаукових та спеціальних методів проведення наукових досліджень. Зокрема, методологічною основою дослідження стали:

- 1) загальнонаукові методи – аналізу і синтезу, абстрагування, переходу від абстрактного до конкретного, типологізації;

- 2) системно-структурний метод дозволяє експлікувати феномен інформаційно-комунікаційних технологій як систему, що саморозвивається, має визначену структуру, проявляється у вигляді конкретних варіантів єдиної інваріантної системи;

- 3) діалектичний метод, що досліджує ІКТ як складний суперечливий феномен, що включає протиріччя між технічним і соціальним, моральним і віртуальним;

- 4) системно-цілісний метод, що представлено цілісною системою, в якій всі субструктурні елементи взаємопов'язані, суспільні зв'язки і складові суспільства розглядаються у вигляді взаємопов'язаного цілого, у системі найбільш суттєвих зв'язків і опосередкувань; в якій всі субструктурні елементи взаємопов'язані, суспільні зв'язки і складові суспільства розглядаються у вигляді взаємопов'язаного цілого, у системі найбільш суттєвих зв'язків і опосередкувань;

5) соціоаксіологічний метод як засаднича основа ІКТ, що виступає складовою формування «буття-в-цінностях» та їх втілення у безпосередню життєдіяльність індивіда;

6) синергетичний підхід, що дозволив дослідити нелінійні і біфуркаційні процеси трансформації інформаційно-комунікаційних технологій як складного соціального явища і нелінійного процесу, який динамічно розвивається у нелінійному світі і призводить до появи нового типу суспільства;

7) інформаціологічний підхід, в основі якого інформаційний принцип, згідно з яким практично всі явища і процеси мають інформаційну основу і взаємопов'язані інформаційним характером;

8) датоцентричний підхід передбачає фокус на даних як ключовому елементі сучасної цифрової реальності, що ведуть до трансформації соціальних відносин, комунікаційних моделей, етичних норм, а також виявлення нових філософських викликів, пов'язаних із пануванням «логіки даних»;

9) комплексний підхід, що сприяє урахуванню всіх аспектів, особливостей і чинників, які прямо чи опосередковано впливають на вирішення проблем оптимізації впливу ІКТ на розвиток суспільства в умовах постінформаційних викликів;

10) цивілізаційний підхід, який виходить з необхідності визначення у якості мірила розвитку цивілізаційності ступінь розвитку ІКТ як можливий чи бажаний результат комунікативного діалогу культур, цивілізацій, особистостей, що поєднується з культурним розмаїттям (с. 29).

Наукова обґрунтованість результатів проведених здобувачем досліджень. Достовірність наукових положень, висновків і рекомендацій підтверджується використанням значного обсягу літературних джерел за темою дисертації, зокрема: матеріали аналітичних оглядів та періодичних видань, монографії, публікації в українських та зарубіжних наукових виданнях, матеріали науково-практичних конференцій тощо.

Дисертація має традиційну структуру: анотацію, вступ, три розділи, висновки та список використаних джерел. Загальний обсяг дисертації становить

227 сторінок. Наукові положення, висновки та рекомендації, які містяться в дисертації МАР'ЄНКО В. Ю. є достатньо обґрунтованими, логічними та достовірними. Поставлена в роботі мета досягнута здобувачем, а визначені завдання вирішені. Об'єкт і предмет дослідження узгоджується з метою роботи. Зміст дисертації свідчить про глибокі знання здобувача в галузі проблематики дослідження, вміння формулювати завдання дисертації і знаходити шляхи їх ефективного вирішення. Одержані здобувачем наукові результати відзначаються логічною послідовністю та належним рівнем аргументованості. Висновки є обґрунтованими та повною мірою відображають основні результати дослідження.

Новизна представлених теоретичних та практичних результатів проведених здобувачем досліджень. Узагальнення наукових положень, які виносяться на захист дозволяють визначити нові, отримані здобувачем результати, що полягають у досліджено інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) як важливого рушія сучасної соціокультурної динаміки, що сприяє значним трансформаційним змінам у суспільстві, культурі та економіці. Вони виступають основними інструментами, які впливають на соціальну структуру, культурні практики, освітні процеси, а також економічну діяльність, стимулюючи новації та трансформації на всіх рівнях. ІКТ створюють нові можливості для обміну інформацією та міжкультурної взаємодії через інтернет-платформи, соціальні мережі, блоги, подкасти та інші інструменти. Це призводить до більш відкритих, прозорих і демократичних процесів комунікації, де кожен має можливість висловлювати свої ідеї та впливати на громадську думку. ІКТ виступають каталізатором новацій, які є фундаментом для майбутнього розвитку суспільства, стимулюючи пошук нових можливостей для сталого та інклюзивного розвитку;

- сформовано гуманістичну модель розвитку ІКТ як чинник сталого розвитку постінформаційного суспільства, економічною основою якого є знання, інновації, штучний інтелект; соціальною – децентралізація, гнучкі мережі, цифрові спільноти; культурною – плюралізм, віртуальна реальність, етика

технологій, головна тенденція якого підвищення ролі людини, знань і цінностей у соціальному розвитку. Доведено, що перехід до постінформаційного суспільства супроводжується ціннісно-орієнтованим розвитком, зростанням ролі штучного інтелекту, етики, цифрових прав; сталий розвиток веде до зниження цифрової нерівності, сприяння екологічній цифровізації, підсилення соціальної згуртованості через мережеву взаємодію.

- розкрито комунікаційні зрушення соціальних мереж та їх вплив на зміни у способах спілкування та соціальних відносинах, що стали одними з основних інструментів комунікації в сучасному світі. Вони радикально змінили способи, форми та механізми спілкування людей, вплинули на соціальні відносини, змінили традиційні способи спілкування, створили нову форму комунікації, змінили структуру та характер соціальних відносин. Комунікаційні зрушення сприяли розширенню соціальних зв'язків, утворенню нових соціальних груп та мережевих спільнот на основі спільних інтересів. Доведено, що соціальні мережі стали рушійною силою трансформації соціальних відносин, змінили способи взаємодії та організації громадських процесів, створили нові можливості для інновацій у політиці, культурі, бізнесі, створили виклики, пов'язані з етикою, приватністю та маніпуляціями (с. 30-31).

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що теоретичні та методологічні положення дисертації можуть бути використані в процесі розробки програм фахових і спеціальних дисциплін для студентів різних спеціальностей закладів вищої, передвищої освіти, а також у подальших наукових розвідках щодо проблематики ІКТ.

Повнота викладення в опублікованих працях наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Основні ідеї та результати дисертаційного дослідження викладені автором у 41 публікаціях, серед яких 6 статей, надрукованих у наукових фахових виданнях, затверджених МОН України категорії Б, із яких – 1 економічного профілю; 1 – у закордонному періодичному виданні, що індексується у базі даних WoS, 2 – розділи монографії,

із яких 1 – одноосібний, 1 – колективний; 33 тез доповідей у міжнародних, всеукраїнських та університетських конференціях.

Оформлення дисертації. За результатами вивчення дисертації та наукових публікацій здобувача, зарахованих за темою роботи, можна стверджувати, що наукова праця оформлена згідно з нормативними вимогами, передбаченими для такого виду робіт, написана державною мовою з дотриманням наукового стилю. Положення, висновки та пропозиції, що містяться у дисертації, в цілому характеризуються аргументованістю та послідовністю.

Дотримання академічної доброчесності.

За результатами вивчення тексту дисертації, наукових публікацій Мар'єнко В. порушень академічної доброчесності не встановлено. Елементи фальсифікації чи фабрикації тексту в роботі відсутні. При використанні ідей, підходів, висновків, наукових результатів і фрагментів текстів інших дослідників наведено коректні посилання на відповідні джерела.

Зауваження щодо оформлення та змісту дисертації, запитання до здобувача. Відзначаючи належний рівень обґрунтування і достатню переконливість теоретичних і методологічних положень дисертації Мар'єнко В., її завершеність та цілісне подання, рекомендовано звернути увагу на окремі недоліки при розкритті питань та дискусійні положення.

1. Анотація дисертації (с. 2-6) містить твердження про наукову новизну, які не знайшли належного відображення у вступі дисертаційного дослідження або не деталізовані серед положень, винесених на захист (с. 30-33). Задля забезпечення логічної цілісності та прозорості дослідницького внеску доцільно узгодити зміст анотації з основним текстом дисертації, (а саме зі вступом).

2. У запропонованому Вами тексті при розгляді соціально-філософського підходу до вивчення ІКТ (с. 41-42) деякі тези повторюють одна одну як за змістом, так і за структурою. Особливо це стосується перших і третіх пунктів, де йдеться про вплив ІКТ на розвиток людини, суспільства, економіки,

а також про генезу філософських досліджень ІКТ. Це знижує концептуальну щільність тексту та може створити враження змістової надмірності. Рекомендується чіткіше розмежувати ідейні акценти в кожному абзаці, наприклад: у першому – зосередитись на зміні форми цивілізації; у другому – на філософських викликах надмірної інформації; у третьому – на онтологічних та аксіологічних зсувах у мисленні та цінностях. Це сприятиме структурній логіці викладу і підвищить аналітичну глибину викладеного матеріалу.

3. Теза на с. 142 «ІКТ виступає як онтологія цифрової організації, яка впливає на філософське середовище управлінського мислення, у контексті якого ІКТ є не лише технологічним інструментом, а новим типом мисленнєвої реальності в управлінні» - сформульована змістовно, однак потребує стилістичного доопрацювання з огляду на перевантаженість термінами та наявність концептуальної неоднозначності. Зокрема, вислови на кшталт *«онтологія цифрової організації»* та *«філософське середовище управлінського мислення»* не мають чітко окресленого змісту, що ускладнює сприйняття основної ідеї. *«Онтологія цифрової організації»* - це метафоричне і водночас філософськи претензійне формулювання. Онтологія – це не суб'єкт дії, а підґрунтя або рівень буття. ІКТ може формувати чи репрезентувати нову онтологію, але «виступати як онтологія» - не зовсім коректно.

«Філософське середовище управлінського мислення» - це словосполучення виглядає термінологічно неусталеним. Краще говорити про філософські засади/виміри управлінського мислення, онтологічний контекст управління тощо.

Доцільним було б уточнити або переосмислити ці поняття, щоб уникнути термінологічної розпливчастості та забезпечити кращу зрозумілість для читача.

4. Текст розділу 3, підрозділ 3.1 (с. 140 - 147) окреслює кризу управління й суб'єктності в умовах цифрової складності, але залишає відкритим питання – якою має бути нова фігура суб'єкта та які принципи формування соціальності в постгуманістичному контексті – це суто соціально-філософське питання, яке повинно в дисертаційному дослідженні стати методологічним

інструментом, що дає можливість подальших досліджень розуміння людини і суспільства у цифровій реальності.

У цьому контексті доцільним було б звернутися до теоретико-методологічних підходів Донни Гаревей (концепти кіборг-суб'єкта, відповідальності, ситуативності, цифрового Я) та Бруно Латура (акторно-мережева теорія, ідея множинної агентності), які дозволяють розглядати людину як елемент гібридної соціальності. Такий підхід зміщує фокус з централізованого суб'єкта на розподілену взаємодію між людьми, технологіями та інституційними мережами, що є особливо релевантним у дослідженні феномена ІКТ.

Ви звертаєтесь до робіт Б. Латура, але його методологія в тексті не працює с. 146, с. 148., с. 150, хоча декларативно представлена. Ви ставите амбітні задачі, наприклад, таку як: «Ця концепція відповідає постгуманістичному баченню суб'єктності як процесуального та мережевого явища, що відкриває нові горизонти для розуміння ролі людини в цифровому світі, де технології не лише інструменти, а активні учасники соціальних процесів і прийняття рішень» (с. 149), але не пропонуєте теоретико-методологічні інструменти аналізу нової соціальності.

Висловлені у цій частині відгуку окремі зауваження та дискусійні положення, ілюструючи при цьому власну наукову позицію офіційного опонента, не знижують значимість і якість проведеного дослідження та не впливають на загальну позитивну оцінку роботи.

Висновок про відповідність дисертації встановленим вимогам. Дисертація Мар'єнко Вікторії Юріївни на тему: «Феномен інформаційно-комунікаційних технологій: соціально-філософський аналіз» за актуальністю, ступенем новизни представлених результатів, їх наукової обґрунтованості, повноти викладення в опублікованих наукових працях, рівнем виконання поставленого наукового завдання та володіння методологією наукової діяльності відповідає вимогам, які висуваються до дисертацій на здобуття ступеня доктора філософії. Дисертація відповідає галузі знань 03 «Гуманітарні науки» спеціальності 033 «Філософія», вимогам Порядку присудження ступеня доктора

філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 12.01.2022 року № 44 (зі змінами, внесеними згідно з постановою КМУ № 507 від 03.05.2024 року), а її авторка – Мар'єнко Вікторія Юріївна заслуговує на присудження ступеня доктора філософії з галузі знань 03 «Гуманітарні науки» за спеціальністю 033 «Філософія».

Офіційний опонент:

доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри суспільних
дисциплін Запорізького державного
медико-фармацевтичного університету

Власноручний підпис
ПІДПИСАНО
завідувач кафедри суспільних дисциплін
Запорізького державного медико-фармацевтичного університету
р. Підпис

Ірина УТЮЖ

Handwritten signature: Ірина УТЮЖ